

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ի Ր Ե Գ Ի Ր

ՔԱՂԱՔԱՆԵՆ, ԵՕԳԵՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱՆԵՆ ԵՒ ԼՈՒԵՒՏՐԱՆԵՆ

Տարեկան գին կանխիկ զբաղւած 100 :

Այս Լրագիրը ամեն շաբաթ օրերը կը հրատարակուի :

Պոլսէն դուրս գացած Լրագիրներուն փոխառն ծախքը տունացին ջրայ Է :

Էր շտիկն համար շուր մէ հրատարակեց ուսոցց ղիտի ջնարէ տոցին 40 փարսյ :

Երազարդի գրող ծանուցումը ձրի է :

Դուրսէն եկած նամակներուն փոխառն ծախքը իրկոցց ղիտի ջնարէ :

ՔԱՂԱՔԱՆԵՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՊՕԼԻՍ 22 ՕԳՈՍՏՈՍ

Կոստանդնուպոլսոյ ներքեւը բա-
նուր համար ապրարկութեան շաբա-
ւերուն հանդիպելու տեղերը նոյն շա-
բաթներով ճանապարհորդութեան
ընդ ուղիներուն դիւրութեան հա-
մար յատուկ նաւամատոյց տեղեր չին
ուրու խորհուրդը լրագրոյս մէջ ժա-
մանակին պատմած եմք : Հանձնարա-
րակոն ժողովքը (քովսիօնը) այս օրե-
րը որոշեց որ յատուկ մարդ գրովի : որ
այս նաւամատոյցները շինվելու յար-
մար տեղերը և շինութեան կերպը ու
բոշէ :

— Մերքեի շերիք գերատաւան Լյու-
սիւր Երեմիայ եֆէնտին Կոստան-
դնուպոլսէն երբոր Սըրբը հասաւ,
Սըրբի ընդհանուր կուսակալ և փա-
սապար բարձրագոյն Լյուսիս փաշայն
դէմ երթալով փառօք ընդունեց և
հետը ընկերանալով անոր համար յատ-
կապէս սահմանված բնակարանը տա-
րու :

— Իրկեղէնի կառավարութեան տե-
ղակալ մեծապատիւ Լյուսիս փա-
շայն իր իւր իւր պատուով Պե-
ռոպ գումարին կառավարութեան տե-
ղակալ անուանեցաւ :

— Կոստանդնուպոլսոյ գաղտնի
բարձրագոյն Իսմէթ փաշայն Բա-
սիլէն Երեմիայ անցնելու տնայնա-
պատմութեամբ : Ինչպէս որ իրեն յանձ-
նուած էր, այս բարձրագոյն պաշ-
տօնակալը ամեն գացած տեղերը մե-
ծադոր տեղութեան և յատկապէս վե-
հափոռ ինքնակալին դիտաւորութիւ-
նը և ջանքը, որ անխորտի ամեն կար-
գէ և ամեն ազգէ իրեն հպատակ ե-
ղովներուն հանդիստ և գոհ կեանք
վարելը կ'ուզէ, ի գործ կը դնէ, զոր-
կանքները և հարստահարութիւնը վեր-
ցուց, անոր համար ուր որ ասոր եր-
թալքը լըսվի նէ՝ բնակիչները մեծա-
պէս ուրախ կ'ըլլան և իրենց ուրա-
խութիւնը յայտնի ալ ցուցնել կու-
ղեն :

— Երբոր բարձրագոյն Իսմէթ
փաշայն Երեմիայ երթալքը իմացվե-
ցաւ, նոյն նահանգին ընդհանուր կու-
սակալ բարձրագոյն Սաֆիէթի փա-
շայն անձամբ մինչեւ մէկ ժամու ճամ-
բայ քաղաքէն դուրս դէմ գնաց, քա-
ղաքին երեւելիներն ալ զօրացը հե-
տ մէկ տեղ երկու ժամու ճամբայ դէմ
գացին և անանկ հանդէսով քաղաքը
բերին : Բաղաբացիք և դպրատան տը-
ղայք ալ հոն գտնուած ամեն ազգէն
երկնց վարժապետներուն հետ մէկ տեղ

ճամբան քաղաքին մօտ յարմար տեղեր
կրտապետին և Բարձրագոյն փաշայն
մօտենալը տեսածնուն պէս ամեն մէկ
ազգ իրենց ընդունով արթնանալով երգե-
րեղելով և տղայքն ալ ափէն կանչելով
անանկ քաղաքը մտան : Այն օրը ընդ-
հանուր քաղաքացւոց ուրախութեան
և տօնի օր մը եղաւ :

— Ինկիլթէնու շաբաթուա-
կան ընկերութիւն մը հաստատուե-
րու և Կոստանդնուպոլսոյ խրկելու նա-
ւը 900 Դոն Բեռ կառնէ և 150 ձիու
ուժ ունի : շէնքը պտուտակաւոր (վե-
տալը) անիւններով և դորձիքներով է,
կատարեալ շինուած և ծովը ինջած է :
Երկու Վալթա և Հիրա և Իզմիր
հանդիպելով Կոստանդնուպոլսոյ գա-
լու կարգադրուած է :

— Երկրորդ կողմէն ծովուն կղզիներուն
ընդհանուր կուսակալ բարձրագոյն
Խալիլ փաշայն օգոստոսի 23ին Կոստա-
նդլին հասաւ : հոն գտնուած բոլոր նա-
ւերէն և կղզիներն պատնէշներէն (թա-
պետներէն) թնդանովներ նետելով
բարձրագոյն կուսակալին գալուստը
բարեւեցին : Երբաւ բարձրութիւն ծով-
եղը թափեցան բարձրագոյն փա-
շայն տեսնելու, որ նաւէն ելլելով, և
ծիծաղ դիմօք ամենքն ալ բարեւելով
կուսակալութեան պարտը գնաց, 25
ին ալ կայսերական հրովարտալը կար-
գացուեցաւ :

— Երկրորդ կողմէն պարտաւոր աւա-
ղակներուն մէկ քանին ասկէց առաջ
Պուճա ըսված տեղը բռնուած էին :
Երբ մէկ ընկերն ալ այս մօտերըս
նոյն խի Իզմիր քաղաքին մէջ բռնուե-
ր է :

— Պուրղաղէն օգոստոսի 30ին կը
գրեն : Այս կողմերու շատ միտա կը
հասցունեն քանի մը խումբ դոզեր, ու
րոց ըրած գէշութիւններուն վրայ կը
խօսի ամեն մարդ : Օգոստոսի 23ին
գիշերը երկու երիտասարդ պուլլար
պարտիզան իրենց պարտեղը մնացած
էին, որ Պուրղաղէն հաղիւ թէ 5 րո-
պէի չափ հեռավարութիւն ունի : Խումբ
մը գող յանկարծ ասոնց վրայ թափե-
ցան : Թեւեռնին կապեցին և շատ
տանջանք տալէն ետքը վերջապէս գը-
լուինին կտրեցին : Երբ մէկ պղտիկ
տղայ մը իրենց սպասաւորութեան ու-
նին, որ նոյն ատենին դորձով մը այս
պարտիզաններուն քովէն գտնուած
ըլլալով գողերուն դալ տեսնելուն
պէս մէկ մուլ մանկուն մը պահուե-
ր և ըրածնին ամեն ալ տեսեր էր : յա-
ջորդ օրը ասիկայ եկաւ տեղոյս կա-
ռավարութեան իմացուց, որ նոյն հե-
տայն մարդ իրկեց պարտեղը, և գը-
լաւորուած ինքզինքուն մարմինը անկեց
վերջընել տուաւ : Չարագործները տա-
կաւին չեն գտնուած :

— Սեպտեմբերի 1ին Լազրիական
ընկերութեան նաւերէն շաբաթ-
շաբաթուա, որուն նաւապետն է Պէլ

էն, Երազարդին առաջ երկաթ ձգած
կեցած էր : Երբ ինկիլթէնու նաւն յու-
նայ վաճառականութեան նաւն ալ :
Որուն նաւապետն էր Տէյրիմէնի ըս-
վածը, Երազարդին յարեն բեռնաւորած
գանի իրեն քովէն հովը սաստիկ մը զար-
նելով հարկադրեցաւ երկաթ նետել :
Հովը երկաթին երկու շղթան կտու-
րեց : մէկ շղթայով մը մնաց, որ թէ օր
անկիւյ ալ կտուրէր նէ : Օրմանեան նա-
ւուն վրայ պիտի ինար, որ ասոր ետին
երկաթի վրայ կեցած էր : Պէլէն կըտ-
րիճ և բարեւորաւ նաւապետը տեսաւ
որ երկու նաւ մէկէն վտանգի մէջ է :
նոյն հետոյն ասոնց օգնութեան հաս-
նելու պէտք եղած հրամանը տուաւ :
և Երազարդին նաւուն ալ իմացունե-
լու համար որ չի յուսահատի, իրեն
նաւուն մարդոցը հետ երկու առա-
սան (բալմար) խրկեց, և մէկ մըն
ալ խորիւն մը, որոնցով նաւը ամբա-
նալով վաճ հովին առաջը այնքան
ծանր վտանգի տակ չէր ըլլար : Պէլ մը
ետքը Պէլէն նաւապետը անձամբ շա-
բաթուալը գնաց և նաւը բոլորովին
վտանգէ ազատեց :

Հովին սաստիկութեան ժամանակը
նաւուն վտանգը տեսնելով յունայ
կողմէն Երազարդին նաւոր հիւստա-
սը՝ վաճառեալ նոյն Երազարդին նա-
ւը գնաց, և ասոր ալ խոհական վար-
մանըր նաւուն ազատուելուն մեծ օ-
գուտ ըրին :

— Երբ նաւէն եկած գրեթէ կը ծա-
նուցանեն, որ Երազարդին նահանգին
ընդհանուր կուսակալ բարձրագոյն
Կոստանդնու փաշայն հոն հասնելէն
ետքը իր իշխանութեանը յանձնուած
ամեն մէկ գաւառներուն և վիճակնե-
րուն կառավարչները (միւտիները)
և ուրիշ պաշտօնատարները քով կան-
չել տուաւ և ամեն մէկուն ազգու-
ն օգտակար խրատներ տուաւ իրենց
պաշտօնը կայսերական կամայ և մե-
ծադոր տեղութեան բարեկարգ կանոն-
ներուն համեմատ կատարելու վրայ :
Երբ օրերը այն կողմերը պարտաւոր ա-
ւաղակներէն տասն և հինգ հոգի ձեռք
անցնելով բանտը գրվեցան, որ հոն
կ'ըստան իրենց արժանացած պատի-
ւը կրելու : Այս գողերուն բռնըվի-
լը այս կուսակալին օրովը նահանգին
ասանկ չարագործներուն երեսէն հան-
գիտ մնալուն մէկ գուշակութիւն մը
սեպտեմբր 1-ի ազգէ կ'ըստու :

— Բանի մը մարդիկ ու ըլլալին և
որ տեղացի գաղերին անյայտ, նաւա-
կով Չանաք քաղէի մօտ պապա պա-
շտուած հրուանդանը գալով անբնակ
տեղ մը ցամաքը կ'ելլեն, նաւակը հոն կը
ձգեն և իրենց ներսերը կ'երթան, ուր
երթալին ալ չիմացուի : Եւ որովհե-
տեւ ղուշաբանի (քարանդինի) կանո-
նը կը պահանջէ որ ամեն ճանապար-
հորդ ցամաքն ելլելէն առաջ եկած տե-
ղը տարափոխիկ հիւանդութիւն չգըտ-

նուրուն վրայական ունենայ ձեռքը և
պաշտօնակներուն յըցունէ : և մին-
չեւ որ այս չըլլայ նէ՝ ցամաք չէլլէ : և
թէ որ ցամաք ելլէ նէ՝ երած տեղը ըզ-
գուշակութեան կանոնի տակ ինայ ընդ-
հանրապէս, ուստի այս գիտուածոյս
համար Չանաք քաղէի կառավարութիւն
կարգադրեց որ մինչեւ ամսոյ 5ը ըզ-
գուշակութեան կանոն պահուի բոլոր
քաղաքը :

— Երբ նաւի մը առաջ Պարսկի
կողմերը Երազարդին հիւանդութեան սաստ-
կանալը, և ութ հարիւր հոգի չափ
մարդ մեռնիլը լըսված էր : Այս օրե-
րըս եկած լըսերը կը ծանուցանեն որ
հիմա այն հիւանդութիւնը Պարսկի
աներեւոյթ եղեր է, բայց Բիւֆա
քաղաքը և անոր կողմերը քանի մի
գիտուած պատահեր է :

— Տեսալ մը տեղի կայ, որուն քը-
ռանդները Երեմիայ Երեմիայ (գեղին տեղ)
կ'ըսեն : տարափոխիկ (պաշտօն) է :
և բռնուողը մահուանէ գիտաւր կ'ա-
զատի : Երազարդին ի վեր այս հիւանդ-
ութիւնը հարաւային Վերկիայի տաք
երկրները կ'ըլլար : այսօրմաւ ալ ե-
ղեր էր : Երանայի քանի մի տեղեր
ալ պատահել օրագիրները իմացուցե-
րէն : Երբ նաւերի ձայն մը ելեր է որ
նոյն հիւանդութիւնը Տիւրքալ ալ քանի
մի մարդու վրայ տեսնուած ըլլայ : Այս
բանըս լըսվելուն պէս Երեմիայի
գտնուող երազարդին իմացունէ բժիշկ-
ներէն մէկ քանին կը փաթան հոն եր-
թալու և հիւանդութեան ընթացքը
և բնութիւնը ղնենու : բայց ճամբու
աշխատութիւնին պարտաւ կ'երթայ :
որովհետեւ այնպիսի հիւանդութիւն
մը հոն երեւելը բոլորովին սուտ է ե-
ղեր :

ԵՕԳԵՅԻՆ

Պ. Սիմոնիէսին ծանուցած Բլե-
անորի հայոց պատմութեանը վրայ
հայապատ լրագրոյս 17—69 թուոյն մէջ
գրած յօդուածներնուն մէջ մէկ հը-
մուտ անձ մը տառն հոտ սխալ գըտ-
նելով արդարաւ արաբաբեան պատմական
լրագրոյն միջոցաւ հասարակութեան,
և անոնց հետ մէկ տեղ մեղի ալ իմա-
ցուցեր էր : Բանի մը տեղեր փա-
տերուն պակասութիւնը ընցունելու
համար ինդիքէն դուրս խօսքեր ալ
գրեր է, որոնք ոմանց ծանր կ'երեւին :
բայց մենք անոնք իբրեւ բոլորովին ան-
պիտան ետ ձգելով միայն գտած սը-
խալները քննեմք : և կը ջանամ մեկ-
քէս եկամէն չափ, որ թէպէտ մէկը
իմ գրածս է, բայց երկուքն ալ իրեն
օտարի գրած բռնելով գտածմ : և իմ
դատաստանս մեր ընթերցողացը առա-
ջարկեմ :

Սեր գրածին մէջ գտած սխալները
կամ սոսկալը ասոնք են :

Ա. «Ախալ է փաւստոս բիւզան. դապին յայն էր բսելով բացարձակապէս վճռելը»:

Բ. «Ախալ է փաւստոս և Քրիստոս. փոքր միայն հայոց վրայ յատկապէս գրաւ են ըսելը»:

Գ. «Ախալ է Քրիստոսը անուշով մարդ մը աշխարհքս եկած ըլլալն ալ ծանօթ չէր ըսելը»:

Դ. «Ախալ է գրեթէ երրորդ դարուն մէջ գրուած ըլլալով պատուական մէկ հնութիւն մըն է, և մեր այս ժամանակի թագաւորներուն վերայ շատ լոյս կուտայ, մանաւանդ Վրտաշէս Բ. թագաւորին վրայ ըսելը»:

Ե. «Ախալ է. Վրտաշէս Բ. իր հզօր բազում մէկ գիւն մինչեւ սեւ ծով և մէկալ գիւն մինչեւ միջերկրական ծով տարածեց. ասոր ընդարձակ աշխարհակալութիւններուն վրայ մեր պատմիչները պարագայներով չեն պատմեր... ըսելը»:

Չ. «Ախալ է. երանելի խորհրդացի խիստ համառօտ անցնելուն համար... ըսելը»:

Զ. «Ախալ է. երանելի խորհրդացի... որ մեր պատմագրաց աղբիւրն է ըսելը»:

Ը. «Ախալ է. ամեն աղբիւր պատմութեան ճիշդը իրեն աղբիւրն էր հարցուի ըսելը»:

Թ. «Ախալ է հետեւեալ նախագատութիւնը. սուրբ գիրքը որ հրէից աղբիւր պատմութիւնն է»:

Ժ. «Ախալ է ևս միայն կայ աղբիւրն յոգուածոյն հեղինակին այս հետեւեալ խօսքին մէջ հակառակութիւն տեսնելը խորհրդացի և Վրտաշէսի մէջ: Վրտաշէսի Վրտաշէս թագաւորին համար տուած փառաւոր վերջաւորութիւնը, որ կ'ըսէ թէ յունաց լեզուով չենած գրութիւնները մինչեւ հիմա կը կենան, մեր աղբիւրն ինչ պատմիչ երանելի խորհրդացիին ըսածին բոլորովին հակառակ գայ նէ՝ ամեն ուղղադատ և պատմութեան հմուտ մարդ կրնայ դիւրաւ հասկընալ թէ օտարազգի Վրտաշէսը բուն բաղադրութեան չի կրնար ելլել մերազգի սրբազան պատմիչին հետ»:

Քրիստոսը այս սխալները ինչ կարգով գտեր է նէ՝ մեր ալ նոյն կարգով առաջ տանին. որքան որ նիւթը կը վերցնեն նէ համառօտ խօսելով:

Վրաշէս սխալ ըսածը մէկ կարծիքի մը վրայ հիմնած է. փաւստոս բիւզանդացիին հայ կամ յայն ըլլալը գեւանորոշ է կ'ըսէ: Վրաշէսը ասանկ անուրջ ինչքայ մը մէջ երկու կողմն ալ բռնողը սխալած չըլլար. մեր սխալը եղած կ'ըլլայ ձախճար ըսելիս: Իսկ թէ որ յայն ըլլալուն վրայ աւելի հաւանականութեան նշան գտնեմք նէ՝ յայն էր ըսելով իրաւունք չէմ մի ունենար: Իսկեց զատ՝ ասանկ բաներու մէջ խօսքին կարգին պահանջմունքն ալ նայելու է. փաւստոսին աղբիւրանութիւնը չէ ըսածիս, գրած պատմութեանը վրայ կը խօսիմք. և ինքն փաւստոս՝ պատմութեանը երրորդ գրութեան վերջը զինքը թաժանալագիր յունաց կ'ըսէ: Վրաշէս հայ կամ յայն ըլլալը անորոշ ալ է նէ՝ յունաց թաժանալագիր ըսելը ըլլալը գտնել որովհետեւ. որովհետեւ ինքն է որ ասանկ կը վկայէ: Վրաշէսը բուզանդ փաւստոսը ըստ որո՞մ պարզ. յայն է. այլով նկատմամբ ինչ կ'ըլլայ նէ ըլլայ: Իսկ արդեօք Բիւզանդի հասկընալը յունաց թաժանալագիր ըսելը անանկ հեղինակի մը որ հայոց պատմութիւն կը գրէ. և նոյն պատմութեանը մէջն է որ իրեն համար այս վկայութիւնս կուտայ: Չեմ պնդեր ասկէց հետեւցնել թէ յունաց բառը փաւստոսի աղբիւրն էր վերաբերի և չէ թէ չինած պատմութեանը, որ հայոց է և ոչ յունաց. քննիչին կարելի է այս խօսքէն հետեւցնել ուղի թէ յունաց

ժամանակագրութիւն մըն ալ չինած է փաւստոս, որ հիմա կորուսած է: Երբեքս կամ ուրիշ կէրպ կարծելու աղաւ է: Իսկ ես բնաւ չեմ հաւատար թէ փաւստոս աղբիւր հայ ըլլայ, աղբիւրանական նկատմամբ ալ: Վրաշէս հայ եղող մարդ մը՝ թէպէտ իւր աղբիւրն մէջ իր աչքին զեղծմունք երեւցած բանը կը պատարակէ, և անհիմն առասպելներ ալ կը գրէ, սակայն երբ կրօնականի վրայ գաւառ ըլլայ նէ կըրնայ մի ըսել ինչ որ փաւստոս կ'ըսէ. «Ի վաղնջը յորմէ հետէ առին նորա զանունը քրիստոնէութեան, լոկ միայն իբրեւ գիւնն իմ մարդկութեան յանձնին իւրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովը ընկալան, այլ իբրեւ զմարդկութիւն իմ մարդկութեան ի հարկէ: Ոչ եթէ որպէս պարսն էր գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ որք զհանգամանս գիտէին հեղին կամ ասորի գրութեանց» (Բուշէս. Գ. 13): Հայ մը կրնայ մի կարծիք ընել, թէ կեսաւրիա ժողովքի մը մէջ, որուն կեսաւրիոյ հայրապետը ինքն ալ անձամբ ներկայ չէր, հայոց կաթողիկոսին վրա յէն եպիսկոպոս ձեռնադրելու իշխանութիւնը վերցած ըլլայ. և ասիկայ այնքան հաստատ բռնել, որ Երբեքսութեան 29 գլխին չէ թէ միայն մէջը կը պատմէ, այլ և խորագիր ալ կը գնէ. «Հաղագս Յուսկան» որ էր ի զաւակէ Վրաշէսի եպիսկոպոս. զոր կայոց փոխանակ Ներսիս թագաւորն Վալ յիւրոց կամայ՝ առանց մեծ եպիսկոպոսապետին կեսաւր. և վասն այսորիկ Բուշէս իշխանութիւն հայրապետայն հայոց զեպիսկոպոս յեռնալէն: Եւ կաթողիկոսին մէկ ոչինչ իշխանութիւն մը կուտայ. «Ար լիցին հայրապետ հայոց, նա գրանն արքային իշխեսցէ՝ զհայն օրհնել»: Վրաշէսի կրնայ ըսել թէ փաւստոս ասով ինքը վճռաբար չի խօսիր, ժողովքին վճռածը հաւատարմութեամբ կը պատմէ: Իսկ կը պատահանեմ, հայ օրհնելու իշխանութիւնը ասանկ թող ըլլայ, խորագրին մէջ Բուշէս իշխանութիւն հայրապետայն հայոց խօսքը չի ցուցնել որ փաւստոս ինքը կամակից չըլլալով լոկ պատմիչ մըն է: Վրաշէսի պատմութիւնը կարգաւորները կը տեսնեն որ փաւստոս պատմածները անորոշ կը գրէ, իրմէ խորշը գածութիւններ և գաղափարներ կ'ընէ. կեսաւրիոյ ժողովքին վճռածը թէ որ իր մարին գէմ գար նէ՝ բան մը կը գրէր. հիւսն որ չէ նէ՝ խորագրին մէջ չէր գնել: փաւստոսի աղբիւրն յայն ըլլալուն հաստատութիւն կ'առնեն ուրիշները նոյն գրքին վեցերորդ գլուխին մէջ փաւստոս եպիսկոպոսին և անոր Վրաշէսը եղօրը համար ըսածը թէ «էին լեպ տքա աղբաւ հոռոմ» և կ'ըսեն թէ հոս յիշուած փաւստոս եպիսկոպոսը նոյն իսկ գրքին հեղինակն է. որովհետեւ նոյն վեցերորդ գրութեան ցանկին վերջը հեղինակը իրեն համար ալ տեղեկութիւն տալ կը խոստանայ. «Ստորոտ ամենայն պատմութեանց յաղագս իմ տեղեկութիւն»:

Եւ որովհետեւ միայն հոս գրուած է փաւստոսի համար բան, կը կարծեն թէ խոստումները ասով կատարած է: Իսկ ինչի ամիկայ հաստատուն չերեւիր. և չեմ ուզեր քննիչս առաջ առնակ փաստ մը հանել որուն ես ալ համոզուած չեմ:

Փաւստոսի աղբիւրն յայն և քաղաքաւ բիւզանդացի կամ կոստանդնուպոլսեցի ըլլալուն պատկառելի վկայ մըն ալ ունիմք, Վաղար փարպեցի, որ նոյն փաւստոսի ժամանակակից է: Եպիսկոպ փաւստոս յայն ըլլալուն վրայ այնքան անեղբայր կը խօսի, որ ասոր վրայ խօսելը առիթ առնելով կոստանդնուպոլսի վրայ համառօտ պատմութեան

թիւն մը կ'ընէ (Երեւ. 12-14), և խօսքը հոս կը կապէ. «Հայնմ հետէ վտակը գիտութեան որպէս ի թագաւորանիստ վայրի յորդեալ բղխեն ի քաղաքէն, որպէս և յամենայն կողմանց յաշխարհէն յունաց քաղ ուսելը անդ փութան հանդիսանալ»:

Կ'երեւի թէ վերջին խօսքով փաւստոսը հայ կարծողներուն ընելու մէկ առարկա կուլթանը առաջ առնել ուզած է: Կրնային ըսել թէ փաւստոս հայ էր. բայց ուսմունքը կատարելագործելու համար կոստանդնուպոլս երթալով բուզանդացի ըսուեցաւ: Նոյնի չէ՝ կ'ըսէ փարպեցի. այլ յունաց աշխարհքին ամեն կողմէն հոն կ'երթան. որպէս թէ ըսել ուզէ. հայոց աղբիւրն այս սովորութիւնը չունի: Եպիսկոպ այսպէս հասկընալ ընթերցողին հաճոյցը կը յանձնեմ. բայց այս հաստատ է որ փարպեցի փաւստոսը աղբաւ յայն կը ճանաչէ: Չաճեան չ. Վրաշէսի ալ հայոց պարթոնութեան մէջ (հայ. Ե. Երեւ. 745-746), փաւստոսի յայն ըլլալը կը հաստատէ: Եւ քան վկայութիւններու նայելով փաւստոսը հայ կարծողներն ալ մայրենի կողմանէ գուցէ հայոց աղբիւրն էր կ'ըսեն. և ասանկ կը գրէ չ. Վրաշէս ինչի՞նչ էան (հայ. Ե. Երեւ. 185): Վրաշէսի բանասիրականին մէջ գրած է. (Երեւ. 285, 286): Երկու հարկեր թուահամարը կրնայ սպաղարութեան սխալ ըլլալ. բայց երկու երեւ ցուցու ենք մեր քննիչին մէկ վարպետութիւնը կ'երեւի. որպէս թէ ասով ցուցը նել ուղի թէ հայոց-Վրաշէսի հեղինակը ասոր վրայ երկու երեւ բան խօսեր է. հայ խորհրդէն՝ առիթ հասանալուն ապա յայն մը հաստատուելու համար: Իսկ Երեւ. 185 թիւի համարին մէջ խօսք կայ փաւստոսի համար. այն ալ վեց տողի մէջ միայն պարունակուած. և է այս: «Ի տոհմէ աստի (սահառունեաց) երեւի թերեւս ի մայրենի տանէ՝ և ի ուղանդ պատմագիր՝ ըստ որում գրի առնում այսպիսի ինչ ի Գ. 12. «Եւ զմերոյ տոհմի աղբիւր իշխանն սահառունեաց»:

Թէպէտ և հայրենեօք համարեալ է իւղանդ փաւստոս այս բուզանդացի յայն, ոչ այնչափ բարեւ կամ աղբիւր. որպէս յայտ է քաղ բըն նուրայ զամենայն բանս նորա»:

Չաւ. Խօսք-Իշխան խօսքը միայն այսքան է. ասկէց անմիջապէս ետքը զատ խորագրով սուրենեանց վրայ կը խօսի. և խորագրէն ետքն ալ եօթն տող բան սուրենեանց վրայ գրածէն, նոյն 185 երեւին մէջն է: Վեր գրածին սխալները հետազոտելու ելլող ինքը սխալէն շատ զգուշացած սխալ ըլլայ. անոր համար միայն վեց տողով լրացած և մէկ երեւի մէջ պարունակուած բանի մը երկու երեւ մէկէն նշանակելու աւելի յատուկ գիտմամբ կը կարծեմք, քան թէ սխալմամբ:

Փաւստոս բիւզանդացիին հայ կարծելու միայն մէկ վկայութիւն մը կայ. այն որ կը գրէ Գ. Գրութեան 12 գլուխին մէջ. «Եւ զմերոյ տոհմի աղբիւր իշխանն սահառունեաց»:

Եւ խօսքի մէջն ալ Բիւզ. բառը ելլէ կամ փոխուի նէ՝ փաւստոսի հայրութեան բնաւ ապացոյց կամ պարզ հաւանաւանութեան նշան մը չի մնար. և ասանկ բառի մը վրայ խնդիր մը հիմնել. և մէկ կարծիք մը միայն ասով առիթ հաւանական սեպելը արտաքին կարգի բան մըն է. մանաւանդ երբ փաւստոսի յայն ըլլալուն վկայութիւններ կան չէ թէ մէկ կամ երկու բառեր, այլ թէ իրեն պատմութեանը մէջ ցուցուցած ոգին. թէ իրեն զինքը թաժանալագիր յունաց ըսելը, և թէ Վաղար փարպեցիին խօսքը: Վեր Բիւզ. բառին հիմնելով հայ ըլլալուն աւելի հաւանութիւն տալը՝ հաւանականութեան

թեան վրայ տրամաբանական դիտութեան աւանդած կանոնը չգիտնալ է:

Իսկ Բիւզ. կը մնայ դոյն հաւանականութեան ալ թէ որ փաւստոսի գրքին մէջ Բիւզ. բառը ուրիշ բառի տեղ գրուած ըլլայ սխալմամբ: Վեր քննիչը մինչեւ հիմա ձեռք անցած օրինակներուն ընթերցումը չիտակ կարծելով իրաւունք ունի անկէց մաւ կարծելու թէ փաւստոս հայ էր և սահառունեաց ցեղէն էր. և սխալը միայն այն է որ այս կարծիքս աւելի հաւանական կը դառնայ. և վարպետութիւն մըն ալ կը բանեցընէ, ասանկեայ արհիւն Երեւ. Ե. Երեւ. 286-286): որպէս թէ այս ապացոյցը առիթ հասանալուն գտնողը ինքը չէ. հայաստանեայ հայոց-Վրաշէսի հեղինակն է. ուրուն խօսքին մէջ որ վերը գրինք, երկբայականէն զատ նշան մը չկայ. բայց մենք փաւստոսին Բիւզ. բառին ուժը փորձենք, թէ պատմական և բանասիրական քննութեան առաջ որքան կըրնայ դիմանալ:

Փաւստոս՝ սահառունեաց ցեղին նախարարը բոլոր գրքին մէջ չորս տեղ կը յիշէ. մէկն է Գրութեան Գ. Գ. 12. ուր կը պատմէ թէ ուրիշ նախարարներու հետ ընկերակից եղաւ Բիւզ. Գրութեան հայրապետին, ձեռնադրուելու համար կեսաւրիա գացած աստեղ: Երկրորդն է նոյն Գ. Գ. 14 գլուխը, որ սրբոյն Յուսկան յաջորդ Բիւզ. Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գնաց Տիրան թագաւորին հրամանաւ: Երրորդն է Գ. Գ. 33 գլուխը, որ սահառունեաց Բառ առնուն նախարարը հայոց սպարապետութիւնը ձեռք ձգելու ցանկալով Սուրենի սպարապետին համար քսութիւն կ'ընէ, և թագաւորին հրամանաւ կը սպաննէ. և չորրորդն է նոյն Գ. 37 գլուխը, որ նոյն Բառ նախարարը սպարապետութիւնը կ'առնէ, և ետքը Սանուէլ մարտիկներն Վարադաւա թագաւորը փախընելէն ետքը այս Բառ նախարարը կը սպաննէ: Եւ վերջին երկու տեղին վրայ ըսելը չունիմք, որ նախարարին անունը յայտնի է. Բառ: Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎրաշէսի իշխանն ամենունեաց տոհմին. և զՎարադ իշխանն զիմաքսնից տոհմին»:

Եւ զՎանիէն իշխանն ամենունեաց տոհմին Գ. Գ. 12 գլուխը տասն երկու նախարարը կը յիշէ. ամենուն ալ անունը մէկիկ մէկիկ գնելով. միայն սահառունեաց նախարարին անունը գրուած չէ: Նոյն Գ. 14 գլուխին մէջն ալ չորս նախարար կը յիշէ. որ սուրբն Վանիէ՝ հայրապետական ակտուր հրաւիրուելու գացին. հոս ալ երեք նախարարին անունը կը գնէ, սահառունեաց իշխանին անունը չի գնէր. բայց հոս Բիւզ. աղբիւր բառերն ալ չի կան. կ'ըսէ. «Երեւի ասանկ զմին իշխանն սահառունեաց տոհմին, և զՎ

